

BUDJET TASHKILOTLARIDA ICHKI AUDIT FAOLIYATINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Ermatov Azamat Hayitboyevich

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10012055>

ARTICLE INFO

Received: 09th Oktober 2023

Accepted: 16th Oktober 2023

Online: 17th Oktober 2023

KEY WORDS

Audit, ichki nazorat, statistic tahlil, budjet tashkiloti, strategik faoliyat.

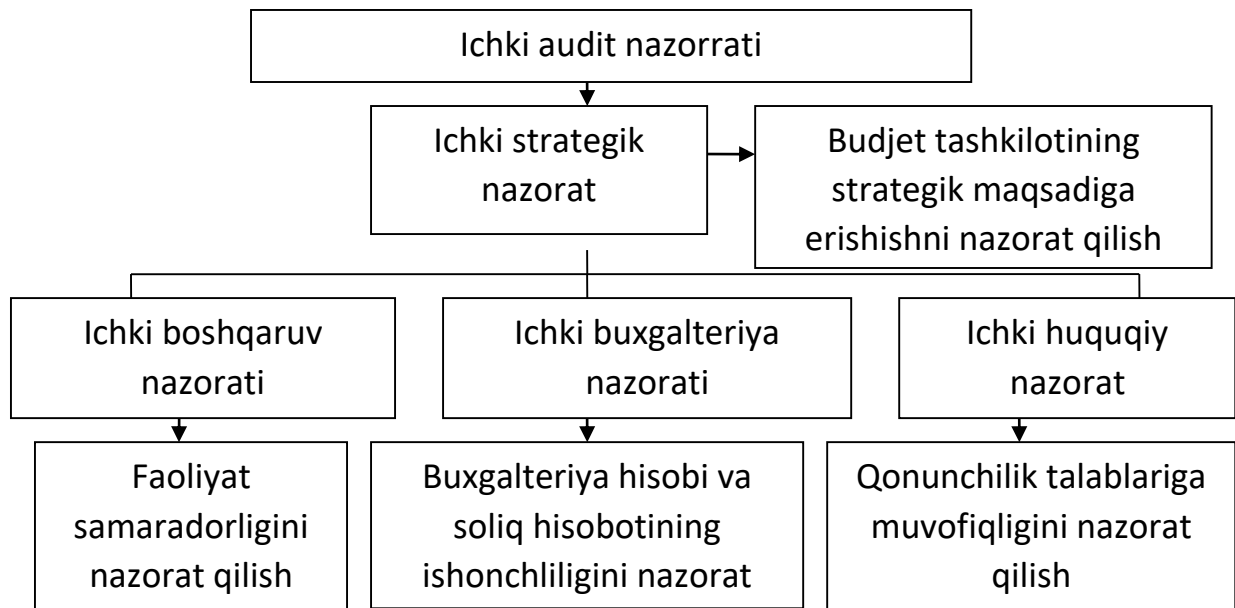
ABSTRACT

Mazkur maqolada budjet tashkilotlarida ichki audit faoliyatini yuritishning ilmiy-nazariy va amaliy xususiyatlari haqida fikr-mulohazalar yuritilgan.

Faol rivojlanayotgan va tobora murakkablashib borayotgan iqtisodiy munosabatlar sharoitida tashkilotlar ichidagi nazorat va auditning ahamiyati ortib bormoqda. So'nggi paytlarda ichki nazorat va audit xizmatlari biznesni muvaffaqiyatli olib borish uchun muhim shart sifatida tobora ko'proq ko'rilmogda, chunki ular nazoratdan tashqari keng ko'lamli funksiyalarni bajaradilar. Shuni yodda tutish kerakki, "ichki audit" tushunchasi kompaniyalar uchun nisbatan yangi bo'lib, tashkilot ichki auditni tashkil etish bo'yicha boy tajriba to'plangan xorijiy mamlakatlardan farqli o'laroq. Shunga qaramay, ichki audit zamonaviy boshqaruv tizimining eng muhim qismi bo'lib, egalari tomonidan belgilangan maqsadlarga minimal xarajatlar bilan erishishga imkon beradi. Budjet tashkilotlarini yurituvchi sub'ektlar faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan yaxshi tashkil etilgan nazoratga bog'liq, chunki u nafaqat kamchiliklar va buzilishlarni aniqlash, balki ularni oldini olish, shuningdek ularni o'z vaqtida bartaraf etishga yordam beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki budjet tashkilotlarida ichki auditni tashkil etishda kichik va o'rta biznes sub'ekti rahbari o'zi tomonidan buxgalteriya hisobini yuritish to'g'risida qaror qabul qilishi mumkin, mos ravishda bunday tashkilotda faqat iqtisodiy hayotning sodir etilgan faktlarini ichki nazorat qilish kerak.

Budjet tashkilotlarida ichki audit tizimining umumiy sxemasi 1-rasmda keltirilgan:

1-rasm. Budjet tashkilotlarida ichki audit tizimi.

Shunday qilib, ushbu maqsadlarga erishish va vazifalarni hal qilish uchun budjet tashkilotlarida samarali ichki audit va nazorat tizimini yaratish kerak. Ichki audit tizimini yo'lga qo'yishda budjet tashkilotlari quyidagi harakatlarni amalga oshirishi maslahat beriladi:

- audit boshqarish vakolatlarini aniq belgilash, shu jumladan ichki audit tizimini shakllantirishning maqsadga muvofiqligini ko'rib chiqish;
- ichki auditni tashkil etish bo'yicha mahalliy hujjatlarni qabul qilish;
- tashqi foydalanuvchilar uchun yillik moliyaviy hisobotga tushuntirish xatida zarur ma'lumotlarni aks ettirish orqali qabul qilingan xatarlarning darajasi va mazmuni to'g'risidagi ma'lumotlarni oshkor qilish.

L. A.Elinaning so'zlariga ko'ra ba'zi buxgalterlar ichki audit nazorat masalalari ichki hujjatlarda, shu jumladan buxgalteriya siyosatida batafsil tavsiflanishi kerak deb qo'rqishadi. Biroq, muallifning fikriga ko'ra, har qanday normal ishlaydigan tashkilotda ichki audit nazorat ta'rifi bo'yicha mavjud bo'ladi. Agar tashkilotda ichki audit nazoratga bag'ishlangan maxsus mahalliy Axborot Kommunikatsion Texnologiyasi bo'lmasa ham. Shunday qilib, aksiyadorlik jamiyatlarida va ba'zi mas'uliyati cheklangan jamiyatlarda taftish komissiyalari tuzilishi yoki ustav yoki qonun talabiga binoan taftishchi saylanishi mumkin.

Makarenko S. A. ichki audit nazoratning eng keng tarqalgan shakllarini quyidagicha tariflaydi:

- *ichki audit xizmati;*
- *boshqaruvning tarkibiy va funktsional shakli;*
- *nazorat-taftish xizmati*¹.

Bajarilgan funktsional majburiyatlar bo'yicha ichki nazoratning yuqoridagi shakllari faoliyatidagi sezilarli farqlarga qaramay, ushbu shakllar tashkilot tomonidan birgalikda ham, alohida ham ishlatilishi mumkin.

¹ Макаренко С.А. Сущность и принципы организации внутреннего контроля в организациях оптовой розничной торговли/С.А. Макаренко// Международный бухгалтерский учет.- 2012.- № 46.-С.29-33.

Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ichkinazoratining yanada samarali va keng tarqalgan shakli bu ichki audit xizmati. Shunday qilib, A. M. Sonin fikriga ko'ra, so'nggi o'n yil ichida ichki audit o'z rivojlanishida muhim yo'lni bosib o'tdi va budjet tashkilotlarining yuqori rahbariyati tomonidan tan olinishi masalasida sezilarli yutuqlarga erishdi². Bugungi kunda ijroiya rahbariyati va direktorlar kengashlari ichki auditdan xatarlarni nazorat qilish va kompaniyalar samaradorligini oshirishga katta hissa qo'shishini kutmoqdalar.

Shu bilan birga, budjet tashkilotlarida ichki auditni joriy etish bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu ichki nazorat quyi tizimining asosiy roli aktsiyadorlarning biznes xatarlari va umuman kompaniyaning samaradorligi haqidagi shubhalarini hal qilishda yotadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ichki auditni iqtisodiy sub'ektda uning egalari manfaati uchun tashkil etilgan va uning ichki hujjatlari bilan tartibga solinadigan buxgalteriya hisobining belgilangan tartibiga rioya etilishi va ichki nazorat tizimining ishonchligi ustidan nazorat qilish tizimi deb hisoblash mumkin. Ichki audit institutlariga xo'jalik yurituvchi sub'ekt egalari tomonidan tayinlanadigan auditorlar, taftish komissiyalari, ichki auditorlar yoki ichki auditorlar guruhlar kiradi.

Ko'pgina mahalliy iqtisodchilarning fikriga ko'ra, bugungi kunda tashkilotlarda ichki audit organlarini yaratish uchun haqiqiy shart-sharoitlar mavjud. Ularning asosiylari 1-jadvalda keltirilgan.

Zaruriyat shartlari	Tashkiliy shartlar
Quyi bo'g'inlarga nisbatan yuqori bo'g'inlarning qonun bilan tartibga solinadigan nazorat funktsiyasining mavjudligi	Tashkiliy tuzilmaning har qanday darajasida haqiqiy tartibga solinadigan ichki nazorat organining yo'qligi
Korxonaning ko'p darajali boshqaruv, tashkiliy tuzilmasining mavjudligi	Ichki nazorat organini tashkil etish uchun Qonunchilik shartlarining mavjudligi
Faoliyat hajmining o'sishi va uning turlarini diversifikatsiya qilish	Idoraviy nazorat faoliyatining hali ham unutilmas an'analari mavjudligi
Turli darajadagi idoraviy nazorat organlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir va munosabatlarni tartibga solishning yo'qligi	Vertikal va gorizontal komponentlar bo'yicha tizimda ichki nazoratning ma'lum funktsiyalarini bajaradigan turli xil nazorat organlarining haqiqiy ishlashi
Ichki nazoratni tashkil etishning yagona kontseptsiyasining yo'qligi	Ichki auditga xos funktsiyalarni bajaradigan turli xil tarkibiy va funktsional bo'linmalarining haqiqiy ishlashi
Professional konsalting ehtiyojlari	

1-jadval-ichki audit xizmatini shakllantirish uchun zarur shartlar.

Shunday qilib, korxonada ichki auditning samarali xizmatini yaratish zarurati umuman korxonaning samarali ishlashining kalitidir. Biroq, bunday xizmatni yaratish tashkilot rahbariyati tomonidan muayyan harakatlarni talab qiladi.

A. V. Koptelov ichki audit xizmatini tashkil etishning quyidagi tayyorgarlik bosqichlarini belgilaydi:

² Сонин А.М. Внутренний аудит в новой реальности/А.М. Сонин// Аудитор.- 2012.- №7.-С.14-19.

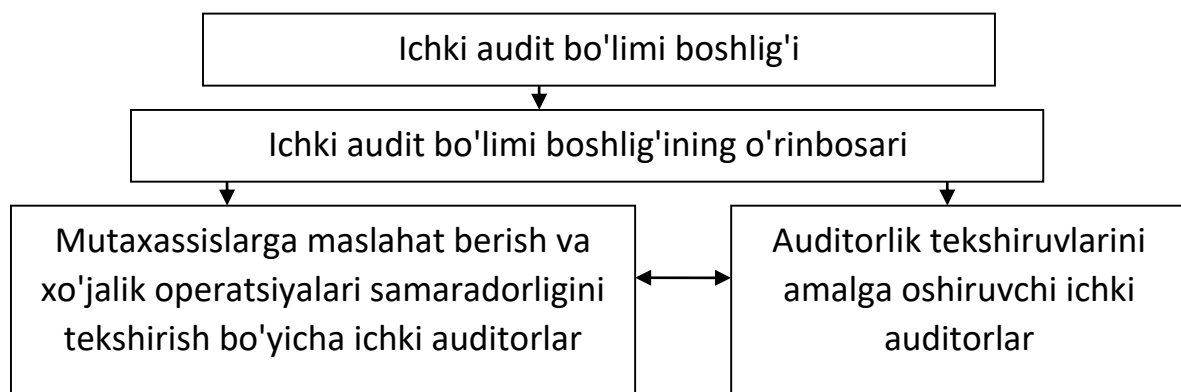

- *tanqidiy jarayonlarni aniqlash;*
- *jarayonlarni rasmiylashtirish;*
- *jarayonlardagi xavflarni aniqlash;*
- *xatarlarni baholash;*
- *nazorat protseduralarini ishlab chiqish;*
- *nazorat protseduralarini sinovdan o'tkazish.*

G. Ostaev va T. R. Gallyamova fikriga ko'ra ichki audit apparati tomonidan amalga oshiriladigan tarkibi, tuzilishi va o'ziga xos subfunktsiyalari quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

- *audit ob'ektlarini kuzatish tizimi;*
- *audit ob'ektlarini tekshirish va ma'lumot to'plash tizimi;*
- *axborotni talqin qilish tizimi;*
- *mutaxassislarga maslahat berish va ichki audit natijalarini hujjatlashtirish tizimi;*
- *tashkilotning barcha turlarini rivojlantirish bo'yicha tezkor, taktik va strategik qarorlarni qabul qilish uchun boshqaruv qarorlarini loyihalash va ularni boshqaruv xodimlariga taqdim etish tizimi*³.

Shunga asosan, tijorat tashkilotlarida ichki audit xizmati (apparati) ishining tashkiliy tuzilishi diagramma shaklida taqdim etilishi mumkin (2-jadval).

2-jadval. *Ichki audit apparatining tashkiliy tuzilmasi.*

Bugungi kunda budget tashkilotlarida keng tarqalgan ichki audit xizmatining ikkita asosiy yo'nalishini aniqlaydi.

1. Nazorat va audit. Ichki audit xizmati kompaniyaning ijro etuvchi rahbariyatiga bo'ysunadi, chunki bu menejment tomonidan menejment faoliyatini nazorat qilish vositasidir.

2. Kompaniyaning mavjud ichki nazorat tizimini monitoring qilish. Ichki audit xizmati xatarlarni boshqarish tizimining tarkibiy qismi sifatida qaraladi va to'g'ridan-to'g'ri kompaniya direktorlar Kengashiga hisobot beradi. Bunday holda, ichki auditor ichki auditning xalqaro standartlari (ichki auditning Professional amaliyoti uchun xalqaro standartlar) va ichki auditorlar institutining axloq kodeksi talablariga muvofiq ishlaydi.

³ Орлова О.Е. Внутренний контроль: организационный аспект /О.Е. Орлова//Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения.- 2012.- № 21.-С.36-40.

Shuni ta'kidlash kerakki, ichki audit xizmatining samaradorligi umumiy qabul qilingan faoliyat standartlariga rioya qilish, shuningdek me'yoriy talablarning bajarilishiga bog'liq. Regulyatorlarning talablari aniq mezonlar va xususiyatlarni, shuningdek xizmatning samaradorligi to'g'risida obektiv xulosa chiqarishga imkon beradigan ma'lum bir asosiy ko'rsatkichlar va ko'rsatkichlarni o'z ichiga olmaydi. Har bir tashkilot obektiv baho olish uchun asosiy ko'rsatkichlarni hisoblash va baholash tartib-qoidalarini ishlab chiqib, xizmat samaradorligini tavsiflovchi parametrlar ro'yxatini mustaqil ravishda belgilaydi. Ta'kidlash joizki, ichki nazorat tizimini yaratish zarurati va ichki audit xizmatining ijobiy ta'siriga qaramay, ko'plab tashkilotlar bunday xizmatni yaratishga shoshilmayapti. Buning asosiy sababi ushbu xizmatning ahamiyatini noto'g'ri tushunish va ichki audit xizmati ishini tashkil etish tajribasining yetishmasligi.

Iqtisodchi olimlarning ishlarini tahlil qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, zamonaviy iqtisodiy sharoitda ichki nazorat tizimini ichki audit xizmatini yaratish orqali eng muvaffaqiyatli tashkil etish mumkin. Uni yaratish va ishlashga vakolatli yondashuv bilan ishlab chiqarish (*ichki xaxiralarni aniqlash*) va umuman korxonada faoliyati samaradorligini sezilarli darajada oshirishga erishish mumkin.

References:

1. Torayev A.N. Organization of internal audit in business entities and improvement of its methodology. Doctor of Philosophy (DSc) Dissertation in Economics. Tashkent-2020
2. Resolution No. 280 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures to improve the system of training employees of the internal audit service" dated 05.05.2021.
3. "Budget accounting and treasury work" department "Internal audit in budget organizations" UMK Tashkent - 2022.
4. Когденко В.Г. Развитие концепции внутреннего контроля /В.Г. Когденко// Международный бухгалтерский учет.- 2013.- № 15.-С.11-16.
5. Макаренко С.А. Сущность и принципы организации внутреннего контроля в организациях оптово-розничной торговли/С.А. Макаренко// Международный бухгалтерский учет.- 2012.- № 46.-С.29-33.
6. Орлова О.Е. Внутренний контроль: организационный аспект /О.Е. Орлова//Актуальные вопросы бухгалтерского учета и налогообложения.- 2012.- № 21.- С.36-40.
7. Сонин А.М. Внутренний аудит в новой реальности/А.М. Сонин// Аудитор.- 2012.- №7.-С.14-19.